

edilmişse de (İA, IV, 391; Koçyiğit, VIII [1960], s. 166) müellifin Mu'tezile'den ayrıldıktan sonra yazdığı *el-İbâne*'sinin bile bazı katı Hanbelîler tarafından kabul görmemesi (Ahvâzî, s. 157-159; İbn Ebû Ya'lâ, II, 18) risâlenin, Ehl-i sünnet mensuplarının kelâma karşı tutumlarını tenkit ve yumuşatmaya yönelik bir çalışma olduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Ancak bu defa Eş'arî'nin Ehl-i sünnet saflarına geçtikten sonra kaleme aldığı eserleri arasındaki farklılık gündeme gelmektedir. *el-İbâne*'yi kaleme alan bir kimse'nin *el-Haşş*'i yazamayacağı (Makdisî, II, 23) veya Eş'arî'nin çifte şahsiyetli olabileceği (Wensinck, s. 91) şeklindeki iddialar, müellifin Mu'tezile'den ayrıldıktan sonra karşı karşıya bulunduğu zor şartları dikkate almadan ve *el-İbâne*'deki görüşleri içine içinelemeden, ayrıca Ehl-i sünnet'e geçtikten sonra yazıldığında şüphe bulunmayan *el-Lüma'* hesaba katmadan öne sürülen iddialardır. Eş'arî, Mu'tezile'den ayrıldıktan sonra ashâbü'l-hadîsin çizgisini olduğu gibi benimsemek yerine *el-İbâne*'den başlayarak kelâm metodunu selefin itikadî görüşlerine uygulamak istemiştir. Nitekim İbn Asâkir, Şeyzele'den (Ebû'l-Meâlî Azîzî b. Abdülmelik) Eş'arî'nin Mu'tezile ile Haşviyye arasında orta bir yol seçtiğini naklettikten sonra *el-İbâne*'deki insafî tutuma rağmen bir kısım Hanbelîler'in tepkilerinden yakınır (*Tebîhü'nü kezîbî'l-müfterî*, s. 149-163). Ayrıca yapılan karşılaştırmada, *el-Lüma'* kadar Eş'arî'nin kelâmî görüşlerini yansıttığı belirlenen (Gimaret, s. 10-13) *el-İbâne*'de doğrudan kelâm ilmini itham eden bir ifadeye rastlanmamaktadır. Mu'tezile'den ayrıldıktan hemen sonra yazdığı *Risâle ilâ ehli's-Seg'r*'de âlemin hüdüsü, Allah'ın varlığı, âhiret ve nübüvvetin ispatına yer verip istidlaller yapması da (*Uşûlû Ehli's-sünne*, s. 34-53) Eş'arî'nin mezhep değiştirdikten sonra kelâmcılığı bırakmadığını gösterir. Onun Ehl-i sünnet yoluna geçtikten sonra giderek hadis ehlinden farklı bir yola girdiği ve yeni bir kelâm metodunu yerleştirmeye çalıştığı kendi adıyla oluşan ekol-denen anlaşılmaktadır (bk. EŞ'ARÎ, Ebû'l-Hasan; EŞ'ARİYYE).

Risâlenin, basımında esas alınan ve neredede olduğu belirtilmeyen nüshasından başka iki yazma nüshası daha tesbit edilmiştir (Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 2161/2; Berlin Ktp., Landberg, nr. 1030). Selmân b. Nâsir en-Nisâbü'rî'nin 592 (1196) yılında istinsah edilen *el-Ğunye*'sinde aynen aktardığı metin (vr. 9^a-11^a), birbirine oldukça yakın olan Haydarâbâd

baskısı ile Feyzullah Efendi nüshalarına göre biraz daha kısadır. Cüveynî'nin öğrencilerinden olan Nisâbü'rî'nin kaynağı ise en eski nüshalardan biri olmalıdır.

Richard J. McCarthy, Haydarâbâd baskısını esas alarak eseri *el-Lüma'* ile birlikte *Risâle fî istihsâni'l-havz fî 'ilmi'l-keîlâm* adıyla yeniden yayımlamıştır (bk. bibl.). Richard M. Frank ise yazdığı bir makalede eserin mevcut yazmalarını inceledikten sonra tesbit ettiği iki metin grubunu ayrı ayrı göstermiştir (*MIDEO*, XVIII [1988], s. 135-151). *el-Haşş 'ale'l-bahş* çeşitli dillere çevrilmiştir. İlk olarak M. Horten, *Die Philosophischen Systeme der Spekultativen Theologen im Islam* adlı eserinde (Bonn 1912, s. 623-626) risâleyi Almanca'ya çevirmiş, daha sonra Richard J. McCarthy *A Vindication of the Science of Kalam* adıyla İngilizce tercümesini yapmıştır (*The Theology of al-Ash'ari*, s. 117-134). Risâlenin Türkçe tercümesi bazı notlar ilâvesiyle Talat Koçyiğit tarafından gerçekleştirilmiş (bk. bibl.), Nadim Macit de bir girişle birlikte eseri Türkçe'ye çevirmiştir ("Eş'arî'nin İlm-i Kelâm'ı Müdafası", *Yüzüncü Yıl Ünversitesi İlahiyat Fakültesi Der-gisi*, I/1 (1994), s. 110-120).

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "İ'tîşâm", 12; Eş'arî, *el-Haşş 'ale'l-bahş* (nşr. R. M. Frank, *MIDEO*, XVIII [1988] içinde), s. 135-152; a.mlf., *Risâle fî istihsâni'l-havz fî 'ilmi'l-keîlâm* (nşr. R. J. McCarthy), Beyrut 1952, s. 87-97; a.mlf., *el-İbâne* (trc. Walter C. Klein), New Haven 1940 → New York 1967, mütercim giriş, s. 29; a.mlf., *Uşûlû Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a* (nşr. M. Seyyid el-Celyend), Kahire 1987, s. 34-53; İbn Kuteybe, *Te'vîlû muhtelifi'l-hadîs*, Beyrut 1408/1988, s. 35; Ahvâzî, *Meşâlibü İbn Ebî Bîşr el-Eş'arî* (nşr. Michel Allard, *BEO*, XXIII [1970] içinde), s. 157-159; Selmân b. Nâsir en-Nisâbü'rî, *el-Ğunye fî'l-keîlâm*, TSMK, III. Ahmed, nr. 1916, vr. 9^a-11^a; İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, II, 18; İbn Asâkir, *Tebîhü'nü kezîbî'l-müfterî*, s. 136, 149-163; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcû'l-müğhebb*, II, 94-95; A. Wensinck, *The Muslim Creed*, Cambridge 1932, s. 91; R. J. McCarthy, *The Theology of al-Ash'ari*, Beyrouth 1953, s. XXVI, 117-134; George Makdisî, "Ash'ari and the Ash'arites in Islamic Religious History-II", *SI*, XVIII (1963), s. 22-26; M. Allard, *Le problème des attributs divins*, Beyrouth 1965, s. 51; Abdurrahman Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, Beyrut 1979, I, 520-521; Richard M. Frank, "Al-Ash'ari's Kitab al-Haṭṭ al-Bahṭh", *MIDEO*, XVIII (1988), s. 83-133; a.mlf., "Elements in the Development of the Teaching of al-Ash'ari", *Le Museon*, CIV/1-2 (1991), s. 145-146, 170; a.mlf., "Bibliographie d'Ash'ari: un réexamen", *JA*, sy. 273 (1985), s. 269-270; D. Gimaret, *La doctrine d'al-Ash'ari*, Paris 1990, s. 10-13, 15-16; Talat Koçyiğit, "Ebû'l-Hasan el-Eş'arî ve Bir Risâlesi", *ACİFD*, VIII (1960), s. 166; Şükrü Özen, *İslâm Hukuk Düşüncesinin Aktileşme Süreci* (doktora tezi, 1995), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 464; H. Ritter, "Eş'arî", *İA*, IV, 391; İrfan Abdülhamid, "Eş'arî, Ebû'l-Hasan", *DİA*, XI, 447.

M. SAİT ÖZERVARLI

HAS BEY

(ö. 548/1153)

Irak Selçuklu Sultanı
Mesud'un emîr-i hâcibi.

Asıl adı Bey Arslan olup XII. yüzyılın birinci yarısında Türkistan'dan Azerbaycan'a gelen Oğuz beylerinin ileri gelenlerinden Belengerî'nin oğludur. Sultan Mesud b. Muhammed Tapar (1134-1152) Erdebil yöresinden geçerken karşılaştığı Bey Arslan'ı beğenmiş ve hizmetine almıştı. Hükümdar ve beylerin büyük ilgi gösterdiği çevgân oyununda maharet sahibi olan Bey Arslan, sultana en yakın beyler arasında yer almış ve bundan dolayı kendisine Has Bey denilmiştir.

Emîr-i hâcib Abdurrahman b. Togayürek'in, Rey valisi Emîr Abbas'ın yardımı ile nâibi Cemâl el-Câcermî'yi Sultan Mesud'a vezir yapma girişimi, Arrân Valisi Emîr Çavlı Candar ile Has Bey'in muhalefeti üzerine sonuçsuz kalmıştı (1141). 1145 yılında Rey Valisi Abbas ile Fars Valisi Boz-aba (Boz-apa), bazı Selçuklu melikleriyle birlikte bağlılıklarını arzetmek için huzuruna geleceklerini Sultan Mesud'a bildirdiler. Ancak asıl amaçları onu tahttan indirmekti. İki emîrinin maksadını anlayan Sultan Mesud, emîr-i hâcib Abdurrahman ve Has Bey ile birlikte Bağdat'a gitmek zorunda kalmıştı.

Ertesi yıl Emîr Çavlı ile "devletin direkleri" denilen mîrâhur ve İsfahan Valisi Sa'düddeve Yarınkuş'un ölümü üzerine emîr-i hâcib Abdurrahman b. Togayürek, hem Has Bey'in yükselişini önlemek hem de sultandan emin olmak için görünüşte sultana itaat ettirdiği Fars Valisi Boz-aba ve Rey Valisi Abbas ile anlaşış Sultan Mesud'a karşı üçlü bir ittifak oluşturdu. Emîr Tatar da bu ittifaka dahil edildi. Sultan Mesud ise tahtını korumak için nasıl isterlerse öyle hareket edeceğine yemin ederek onları yatıştırdı. Abdurrahman b. Togayürek Arrân valisi oldu. Boz-aba'nın nâibi vezir yapıldı. İçlerinden biri de sultandan emin olmak için askerleriyle birlikte onun hizmetinde bulunacaktı. Has Bey'in sultanın yanından uzaklaştırılıp emîr olarak Abdurrahman'ın hizmetinde bulunmasına karar verildi. Abdurrahman, Arrân ve Azerbaycan'daki bazı yerlerin valisi sıfatıyla Gürcüler'e karşı yapılacak sefer için Arrân'a giderken Has Bey'i de yanında götürdü (1147). Sultan da aynı yılın sonbaharında Rey Valisi Abbas ile Bağdat'a gitti. Sultan Mesud, Has Bey'e

Arrân'a giderken bir fırsatını bulup Abdurrahman'ı öldürmesini söyledi; Has Bey de Gence önünde Abdurrahman'ı öldürdü (Mart 1147). Bunu haber alan Sultan Mesud, emirlerinden Irak'ta bulunan Alp Kuş Kûnehâr ile Tatar'ı yanına getirip Emîr Abbas'ı öldürttü (Nisan 1147). Boz-aba'ya da bir mektup yazarak kendisine itaat ettiği takdirde yerinde bırakılacağını bildirdi. Ancak Boz-aba askeri toplayıp Hemedan üzerine yürüdü. Yanında eskisi gibi Selçuklu melikleri vardı. Bu sırada Bağdat'tan Hemedan'a dönen sultan ordusuyla birlikte gelmesi için Has Bey'e haber gönderdi. Has Bey, Abdurrahman'ı ortadan kaldırıp uç bölgesi Arrân'ın idaresini kendine bağladıktan sonra Erdebil'i de Ak Arslan'ın elinden kolayca almış, ancak Aksungur'un oğlu tarafından şiddetle müdafaa edilen Merâğa önünde beklemek zorunda kalmıştı. Acele olarak yetişmesi için sultandan haber alınca Aksungur'un oğlu ile bir anlaşma yapıp Hemedan'a hareket etti ve Boz-aba'nın yaklaşmasından önce şehre ulaştı. İki ordu Hemedan'a bir konak uzaklıktaki Kara Tegin çayırında karşılaştı. Yapılan savaşta sultanın ordusunun sağ ve sol kolları bozguna uğrayıp Hemedan'a doğru kaçmaya başladıysa da sultan ve Has Bey'in başında bulunduğu merkezdeki kuvvetler savaşa devam etti ve Boz-aba yakalanıp Has Bey tarafından öldürüldü.

Savaşın kazanılmasında önemli rol oynayan Has Bey'e emîr-i hâciblik verilerek en yüksek mevkiye çıkarıldığı gibi atabeg unvanı da tevcih edildi. Ancak birçok emîr Has Bey'e gösterilen bu teveccühü kıskandı. Selçuklu hânedanının memlûkleri olan bu emîrler, Has Bey'in eski aleyhtarlarından Hâcib Tatar'ın hapsedilip öldürülmesi üzerine Sultan Mesud'un hizmetinden ayrılarak Bağdat'a gittiler. Maktatları, sultanı Abbâsî halifesinin hizmetine girmekle tehdit edip isteklerini kabul ettirmekte. Kendilerine kötü davranan bu emîrlerle Bağdat halkı arasında bazı çarpışmalar oldu; halktan birçok kişi öldü. Bir süre sonra Sultan Mesud emîrleri bağışladı ve dirliklerini geri verdi.

Has Bey'in tecrübeli emîrlerin başına geçirilmesinden dolayı ortaya çıkan hoşnutsuzluğa, Mesud'un amcası ve metbûu Büyük Selçuklu Sultanı Sencer ilgisiz kalmadı. Bazı kaynaklara göre Mesud'a Has Bey'i uzaklaştırmasını, bunu yapmadığı takdirde tahtını elinden alacağını bildirdi. Sencer'in 1148 yılının sonlarında Rey'e gelmesi muhtemelen bu meseley-

le ilgilidir. Sultan Sencer'in Rey'e geldiğini Bağdat'a giderken Esedâbâd'da haber alan Mesud, Has Bey ile vezirini ve maiyetini orada bırakıp Sencer'in huzuruna çıkmak için hareket etti. Mesud'u çok iyi karşılayan Sencer, hakkında bilgi edindiği Has Bey'in meziyetlerine hayran kalarak yeğenine onun daha fazlasına layık olduğunu söyledi. Sultan Mesud'un Has Bey'e gösterdiği teveccüh artarak devam etmiş, onun 1150 yılında yakalandığı bir hastalıktan kurtulması üzerine "mükûs" denilen ve halka ağır gelen gayri şer'î veriyi kaldırmıştır.

Sultan Mesud'un vefatı üzerine (Receb 547/Ekim 1152), oğulları daha önce öldüğünden kardeşi Mahmud'un oğlu Melikşah, Has Bey ve diğer beyler tarafından Selçuklu tahtına oturtuldu. Sultan Mesud'un ölümünü fırsat bilen Halife Muktefi-Liemrillâh Bağdat'ta sultan ve beylerin konaklarına el koydurdu; ayrıca Vâsıt, Hille ve Kûfe'deki Selçuklu valilerini uzaklaştırarak buraları kendi idaresine aldı. Melikşah ise devlet işlerini Has Bey'e bırakarak eğlence ile vakit geçirmeye başladı. Melikşah ile devleti idare edemeyeceğini anlayan Has Bey onun yerine Melik Muhammed'i tahta geçirmeyi düşündü. Emîrlerin de bu görüşe katılması üzerine Melikşah'ı Hemedan Kalesi'nde hapsedirdikten sonra (Ocak 1153) bir vezirle bir emîri Hûzistan'da bulunan Melik Muhammed'e gönderdi. Ancak bunlar Has Bey'e ihanet ederek Muhammed'e Has Bey'i kötüleyip onu öldürmeden rahat şekilde hükümdarlık yapamayacağını ve ortadan kaldırılmasına herkesin sevineceğini söylediler. Bu durumdan haberdar olmayan Has Bey, Kaymaz oğlu İl Kavşut vasıtasıyla Melik Muhammed'i sultan ilân etmek üzere Hemedan'a davet etti. Muhammed Hemedan'a gelince kendisine çok değerli hediyeler sundu. Fakat Muhammed, gelişinin üçüncü günü tahtın devri hususunu konuşmak için Has Bey'i huzuruna çağırdı ve Has Bey ile birlikte Emîr Zengî Candar'ın boyunlarını vurdurdu. Has Bey'in askerleri Muhammed'in köşküne yürüdülerse de Has Bey ile Zengî Candar'ın kesik başları ile karşılaşınca dağıldılar. Has Bey'in çok zengin hazinesi Sultan Muhammed ve adamlarının eline geçti.

Samimiyeti, saflığı ve kıskançlığın kurbanı olan Has Bey'in başı Merâğa hâkimi Nusretüddin ile Arrân Valisi Şemseddin İldeniz'e gönderildi. Olaya büyük tepki gösteren Nusretüddin ile Şemseddin, Zencan Valisi Bâzdâr ve Yarınkuş oğlu

Alp Argu ile birleşerek Hemedan'a yürüyünce Sultan Muhammed İsfahan'a kaçmak zorunda kaldı. Emîrler onun yerine amcası Süleyman'ı Selçuklu tahtına geçirdiler.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hamdûn, *Tezkire*, TSMK, III. Ahmed, nr. 2948, vr. 180^b, 182^a, 183^a; İbnü'l-Ezrak el-Fârikî, *Târîhu Meyyâfârikîn*, British Museum, Or. nr. 5803, vr. 183^a; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, X, 124, 131, 135, 138, 143, 147, 148, 153-154; Râvendî, *Râhatü's-sudûr* (Ateş), I, 215, 224, 225, 228, 232-237; II, 241, 244-245, 249-251, 270; *Ahbarü'd-devleti's-Selcûkıyye*, s. 114-115, 118-121, 126-127; a.e. (Lugal), s. 79, 80, 82-83, 85, 89; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, bk. İndeks; Bûndârî, *Zübdetü'n-Nusra* (Burslan), s. 176, 181, 182, 193, 196, 198-204, 206, 208-209; Reşîdüddin, *Câmî'u'l-tevârih* (nşr. Ahmed Ateş), Ankara 1960, s. 120-121, 123, 127, 128, 130-137, 139, 159; Faruk Sümer, "Mes'ûd", *İA*, VIII, 135-141; a.mlf., "*Khâşş Beg*", *El²* (İng.), IV, 1097.

FARUK SÜMER

HAS BEY DÂRÜLHUFFÂZİ

Konya'da
Karamanlılar dönemine ait
bir dârülhuffâz.

Mimari kuruluşu, çini mihrabı ve dış bezemeleriyle dikkate değer bir eser olan Gazi Âlemşah mahallesindeki bu küçük yapı, kapısının üzerinde bulunan ki-

Has Bey Dârülhuffâzî - Konya

